

הרב פרופ' נריה גוטל

יחסו של הרב קוק לתחיית הלשון העברית¹

חיבתו של מרן הרב אברהם יצחק הכהן קוק זצ"ל (גריבה, טז באלול תרכ"ה – ירושלים, ג באלול תרצ"ה)² ללשון הקודש היא מן המפורסמות שאינן צריכות ראייה. העניין מתועד היטב, חזור ושנה, בסיפורת, החל מצעירותו³ וכלה בבחרותו ובזקנותו. כשלעצמו אין הדבר מפתיע כלל ועיקר, אדרבה בדיוק לכך היינו מצפים. לא זו בלבד שוודאי אמון הרב על דברי הספרי דברים (פרשת האזינו, פיסקה שלג): "כל הדר בארץ ישראל וקורא קרית שמע שחרית וערבית ומדבר בלשון הקדש הרי הוא בן העולם הבא"⁴, אף מיותר לומר שנהירה לו פרשנות הרמב"ם⁵ ל"מצוה קלה" שהיא למידת⁶ הדיבור בלשון עברית, ובכלל אמון הוא על אימרת רבי:⁷ "בארץ ישראל לשון סורסי למה", כמו גם על פסיקת המגן אברהם בהלכות שבת שעצם הדיבור בלשון הקודש הוא מצוה,⁸ ובוודאי נכון לתעדף את העברית.⁹ זאת ועוד, ניתן בהחלט לראות

1 המאמר נכתב במקור לספר מנחת ספיר אשר יראה אור בע"ה בהוצאת מכללת אורות ישראל במהלך שנת תשע"א. תודתנו לעורכים, ד"ר יוסי שפנייר ופרופ' ישראל רוזנסון, על הסכתם לפרסום המאמר בשמעתין.

2 תולדותיו, ראו נריה גוטל, מכותבי ראייה, ירושלים תש"ס, עמ' כב-כו.

3 חיים ליפשיץ, שבחי הראי"ה, ירושלים תשל"ט, עמ' מה.

4 כן ראו ספרי, פרשת עקב, פיסקה מו: "ולמדתם אותם את בניכם... מיכן אמרו כשהתינוק מתחיל לדבר אביו מדבר עמו בלשון הקודש ומלמדו תורה ואם אין מדבר עמו בלשון קודש ואינו מלמדו תורה ראוי לו כאילו קוברו שנאמר ולמדתם אותם את בניכם לדבר בם, אם למדתם אותם את בניכם למען ירבו ימיכם וימי בניכם, ואם לאו למען יקצרו ימיכם שכך דברי תורה נדרשים מכלל הן לאו ומכלל לאו הן". וראו ירושלמי שבת פ"א ה"ג – צוטט על ידי רבנו חננאל על הבבלי, שבת יז ע"ב: "כל מי שהוא קבוע בארץ ישראל, ואוכל חוליו בטהרה, ומדבר בלשון הקודש, וקורא את שמע בבוקר ובערב, מובטח לו שהוא מחיי העולם הבא".

5 פרוש המשניות לרמב"ם, אבות פ"ב מ"א: "הוי זהיר במצוה קלה כבחמורה". כן ראו ביאור הגר"א יו"ד רמה, י; ועל הנהגתו המעשית של הגר"א ראו בשו"ת דברי יציב, לאדמו"ר מצאנז, יו"ד סימנים נב-נג ובשו"ת משנה הלכות, לרב מנשה קליין, חלק סימן רד.

6 לשאלה אם קיימת הבחנה בין למידת לשון הקודש ובין דיבור בלשון הקודש, ראו בספרו של האדמו"ר מסאטמר 'זיואל משה', 'מאמר לשון הקודש', סימן טז, וכנגד תפיסתו דבריו המפורשים של ר' יעקב עמדין, מגדל עוז, בית מדות, עליית הלשון, פרק ב.

7 ראו בבלי סוטה מט ע"ב ובבא קמא פג ע"א: "בא"י לשון סורסי למה, אלא אי לשון הקודש אי לשון יונית".

8 מגן אברהם או"ח סימן שז ס"ק כד: "הלשון בעצמו יש בו קדושה, ולומד ממנו דברי תורה", והשוו ב"ח, הגר"א ופמ"ג שם.

9 ראו מאמרו המקיף של הרב ארי יצחק שבט, 'המצוה לדבר עברית והשימוש בלשון הקודש לענייני חול', ספר חיים ביהודה – ספר זיכרון לר' חיים מגני, תשס"ד, עמ' מא-סג.

מהלך כזה תואם בבירור את השקפת עולמו של הראי"ה על מהלך התחייה. וכי למה היינו מצפים מהרב קוק – הלאומי, זה שמצדד בגאולתה של ארץ ישראל, יישובה ומיישביה, זה שרואה ברכה בעשייה הציונית-מדינית, זה שדוגל בהחזרת עטרה ליושנה במכלול רחב של היבטים, כולל אינטלקטואליים ואמנותיים, וכי נחשוב אחרת על זיקתו לתחיית השפה?¹⁰

ואכן כל האמור מעלה, בדין נאמר, וגישתו של הרב קוק לחידוש פני השפה העברית, השרשתה, פיתוחה והפצתה, ודאי וודאי חיובית. לא בכדי נענה הרב, חדשות לבקרים, גם על פה וגם בכתב, לשאלותיו-בקשותיו של מחדש השפה העברית אליעזר בן יהודה, וזאת למרות המתחים הדתיים-אידיאולוגיים ששררו ביניהם.¹¹ עם זאת, נכון לשנים את הדברים בפרופורציות. בדיקה דקדקנית יותר, עדינה יותר, של התייחסויות הרב לנושא זה מעלה מורכבות. מתברר שיחסו בהחלט לא היה חד-מימדי, לא פשוט ובוודאי לא מובן מאליו.¹² לליבון הסוגייה יוקדשו השורות הבאות.

תמיכה ועידוד: "מתגלה האידיאה הכללית של האומה – בשפתה"

פיסקאות הגותיות לא מעטות חושפות את מעמדה החשוב של השפה העברית במשנתו של הרב קוק. לדידו, שפה היא חלק מגילויי האידיאה הכללית של אומה, כדוגמת אמונתה, חכמתה, ארצה, מנהגיה ועוד. גילויי אידיאה אלה מצידם, חוזרים ומעצימים את אידיאת האומה, וחוזר חלילה. אשר לשפה עצמה, בכוחה להטביע את "חותם האומה" על החיים ועל הספרות.

כשם שהאידיאה הנפשית האישית מתגלה בצורת הגויה בחטובה ובצביונותיה הפרטיים, כן מתגלה האידיאה הכללית של האומה דוקא בכל פרטי אוצרותיה, באמונתה, בחכמתה, בשפתה,¹³ בארצה, בתקותה, ובכל מנהגיה. ואלה בעצמם הינם הגורמים היותר גדולים ליתן לה אומץ וחיים, כל מה שהם מתחבבים ונעשים יותר מורגלים בחפץ לב בדרכי החיים.

השפה, מתוך שהיא נובעת מרוח האומה, פועלת היא להטביע יפה את חותם האומה על-ידי התגברותה ושלטונה בחיים ובספרות. שכך היא המידה שהענפים מגבירים הם בהתגדלם את כח שרשם וגזעם, בהזקיקם אותו לפעול ולהשפיע בהם חיים ולח... אורות, אורות ישראל, ז, י-יא, עמ' קסד

10 ראו חיים ליפשיץ, שם, עמ' קצד-קצה: "כששהה הרב בניו יורק נכנס אליו לבית מלונו אדמו"ר אחד ואמר לו: 'כבוד הרב קנאי כל כך לדבר עברית, עברית'... אמר לו הרב: 'ודאי מכוון כבודו ללשון הקודש'... ונסתתמו טענותיו של אותו אדמו"ר".

11 על קשרים אלה ועל התנהלותם עמדתו זה כבר, ובהרחבה, ראו נריה גוטל, 'בין תחייה לחידוש: בין הראי"ה קוק לבן-יהודה', ספר מרחבים, ו (תשנ"ז), נריה גוטל (עורך), עמ' 323-391.

12 ראו גם אנציקלופדיה של הציונות הדתית, ה, ירושלים תשמ"ג, טור 159-157.

13 ראו גם אורות, אורות ישראל, ח, ט, עמ' קע: "ערך הדיבור, המיוחד לישראל... הוא מכוון על יסוד גילוי חדש דנא, אשר מוכרח הוא להפליא את כל העולם בחידושו...".

משהותקף הרב על העובדה שבישיבתו – ב'תקופת יפו' – מלמדים גמרא "בסיוע הז'רגון", כלומר ביידיש, הרב הסביר שאכן אין זה אלא אילוץ והוא מקווה שמהרה ישתנה המצב וניתן יהיה ללמד גמרא בהעמקה ובעברית:

בכלל זה נכנס ג"כ הדבור העברי, כמובן אני משתדל שהכל יהי' נלמד ונדבר בשפתנו במכוננו, ולא לבד משום שלא נהי' לצחוק, כמו שהבליט כת"ר, אלא משום שאותה הנשמה הלאומית בעצמה, המכה גלים בלב כל טובי עמנו, היא מפעמת – ועוד ביתר שאת – בלבבות בני-תורה טהורי-לב, שעל דגלם הננו שואפים להמנות, והיא מכרחת אותנו להחיות את שפתנו יחד עם תחית עמנו וארצנו. בכל זאת איני יכול עדיין למלא את כל חפצי בזה, ביחוד בשעור הגפ"ת, שאומר המורה של עכשיו, שעם כל מה שהוא ת"ח מובהק ומעמיק חשוב בהלכה, לא יוכל לבטא את הגיונותיו בשו"א¹⁴ בלי עזרת הז'רגון, לדאבון לבבי, ואנכי איני חפץ בשו"א להונות את כת"ר ולא את שום אדם מהמתנדבים, ע"כ הנני מודיעם שלעת עתה. נאמר השעור הגפ"ת"י בסיוע הז'רגון, אבל קוה אקוה שיוטב המצב גם בזה. וכבר הי' לי זה הנסיון ב"תחכמני" פה, שבתחילה סרב המורה של הכת הגדולה לגפ"ת, שהוא ג"כ ת"ח מעמיק, מלקבוע את שעורו בעברית, מפני היראה שלא יוכל לבטא את המובן כראוי, ביחוד בענינים העמוקים, והנחתיו על הרגלו, אלא שלא חדלתי מלעורר שאנו צריכים לשאוף לתחיית השפה בחוג התורה כמו שהיא הולכת וחייה ב"ה בחוג החיים החילוניים, ועתה ע"פ השפעה זו והשפעת החוג של שארי הלמודים כולם בקודש ובחול, ואפילו הגמרא הפשוטה, שהי' הכל בתחילה כבר נלמד, ע"פ הפרוגרמה של תביעת, בשפתנו, התחיל המורה הנ"ל מעצמו ללמוד הכל עברית, וב"ה הדבר הולך ומצליח, והתלמידים רואים סימן ברכה גם בעומקה של הלכה בשפה ברורה וחייה שלנו, לחדות לבבנו. ברוך שומר הברית והחסד לעמו, אשר זכנו לראות ככה בצמיחת קרן ישועתנו על אדמת קדשנו. וכן אקוה שיפותח הדבר גם בשעור זה של הישיבה, ביחוד נקוה לפתוח זה כשיזדמנו לנו איזה תלמידים ספרדים, שזהו הכח היותר מכריח לדבר דוקא עברית. וב"ה שצרכי-החיים עצמם גם הם מניעים את כח תחיתנו הרוחנית לכל צדדיה. רק אנו צריכים להיות עמלים עם הצבור, לעבוד ולמשא באמונת לב.

אגרות הראיה, א, איגרת שכה, עמ' שסג-שסד

הסיפורת¹⁵ מתעדת גם היא כי אכן, ככול שהיה יכול, הרב הנהיג לימוד בעברית. כך הינחה הרב בתלמוד תורה 'שערי תורה' אשר עמד תחת חסותו, ב'תקופת יפו'. משעה ש"גבאי הת"ת התנגדו לחידוש זה ואיימו שלא ישלמו את משכורתם של המלמדים", הרב דן עימם בדבר, ובסבלנות ודרכי נועם הביא אותם להסכמה "עד שזכה ובת"ת לימדו בעברית". כך גם, כאשר הוא מתכנן "ליסד במרכז הישוב החדש ישיבה גדולה" וקובע לה פרוגרמה לימודית, הרי בין השאר הוא מציין שיילמדו בה

14 בשום אופן.

15 חיים ליפשיץ, שם, עמ' קב-קג.

"מדעים כלליים – בלשון הקודש"¹⁶. הוא הדין לימים, כאשר הוא קובע את תוכנית הלימודים של מכון הארי פישל, בין השאר כלול שם פרק לימודי שעניינו "ארחות לשון הקודש והגיונה, דקדוקה וכל הופעותיה מראש מקדם ועד הזמן האחרון"¹⁷. בכלל "דבורו בישיבה בשיעוריו ובשיחותיו, וכן בלימודו בכלל היה בלשון הקודש, שהיה רגיל וקבוע להשתמש בה גם בימי בחרותו... ולאנשי התחסדות, שתבעו ממנו מה שהוא מדבר בלה"ק ומתיחס בחיוב לעבודת תחית השפה, שגם עברניים מטפלים בה, באר שמלבד כל ערכה של הלשון בקדושתה ועצמיותה הישראלית, השייכת ביותר לארץ-ישראל ולישובה, הנה עתה בזמן תקופת-האימה הזאת, של תשפוכת דמי ישראל ותגבורת זרם הרדיפות עליו בכל מקום, גדול בכפלים החיוב של יחס האמן והחזוק לתחיה הממשית של שפתנו..."¹⁸.

אם היינו עוצרים כאן, התיוג הסטריאוטיפי היה מושלם – הרב קוק נוהג בדיוק כפי ש"מצופה" ממנו. דא עקא, תמונה זו חלקית ביותר ולמעשה מעוותת לחלוטין את תפיסת הרב קוק בנדון.

סייגים ומגבלות: "לאומיות מזויפת בגרגרים של היסתוריה ושל חבת השפה"

בספר 'חזון הגאולה' (עמ' רעב-רעג) מתפרסמת איגרתו של הרב קוק ל'גדוד מגיני השפה'¹⁹. באיגרת זו מבטא הרב בבהירות את דעתו המשבחת מחד גיסא את פועלם של חברי הגדוד לחיזוק מעמד השפה העברית, הפצתה והטמעתה באומה, אך מאידך גיסא רואה בכך רק חלק ממהלך התחיה. לדידו, מהלך התחיה הכולל מחייב "את כל משמרת התורה והמצוה", לא בנייתוקה של השפה וראייתה כחזות הכל: גדוד יקר מגיני השפה!

עוסקים אתם במסירות לב נאמנה בחלק רשום של החזרת עטרת ישראל ליושנה. שפת קדשנו שנשתכחה מפיות רבבותינו, הנכם הולכים ועמלים להשיבה בפי גדולינו וקטנינו. יישר כחכם ותחזקנה ידיכם, בעבודת הקודש הזאת של השבת שפת קדשנו בדיבור החי, השקולה כשיבת ארץ ישראל הקבועה לחיי עולם. בטוח

16 אגרות הראיה, א, איגרת צח, עמ' קיח. וראו שם, ב, איגרת תרנד, עמ' רע: "... והנהגנו את הלימוד בלשון הקודש...". ידידי הרב א' שבט היפנה תשומת ליבי שממש מעין דברים אלה כתבו הרב חרל"פ והרב צבי יהודה לח"נ ביאליק, באגרת (שטרם פורסמה) מכ"ז בתשרי תרצ"א: "ישיבתנו זו היא אולי היחידה בארצנו ששפת הלימודים בה היא בשפתנו הק' הקמה לתחיה בארץ ירושתנו" (בית הרב – המרכז התיעודי, תיק אכ/ 210).

17 מ"י צוריאל, אוצרות הראי"ה, ד, שעלבים תשנ"ג, עמ' 115. כן ראו מה שכתב הרב לרב הרצוג, מובאים אצל הרב י' פילבר, כוכבי אור, עמ' 248.

18 לשלשה באלול, א, פז, ירושלים תשס"ג, עמ' סו-סז.

19 "גדוד מגיני השפה" היה ארגון שפעל למען השלטת השפה העברית ביישוב הישן בארץ ישראל בין השנים 1923-1936. ראו שמעון א' שור, גדוד מגיני השפה בארץ ישראל 1923-1936, אוניברסיטת חיפה, 2000.

אני בכם שלא תשכחו את הכלל הגדול מכללי התורה כי "כל דבר שהיה בכלל ויצא מן הכלל ללמד, לא ללמד על עצמו יצא אלא ללמד על הכלל כולו יצא". יסודות רבים וערכים גדולים, שהם הם עיקרי מהותנו ונושאי תחייתנו ותקוותנו בעבר ובעתיד, נשתכחו לצערנו הגדול מחיי חלקים ידועים בדור בנינו.

ואתם גדוד חלוץ חמוש ברוח נכון, לכו בכוחכם זה והתאמצו גם אתם לעבוד יחד עם הגנת השפה, בהחזרת כל עטרותינו ליושנם. היו בעצמכם למופת, למען דעת כי השאיפה לתחיית השפה אינה שאיפה בודדת שלקחה לה רק ענף אחד מעץ חיינו, כי אם היה תהיה לשאיפה כוללת רבת אונים ורבת תוצאות... להשיב לנו על ידי תחיית שפת קדשנו ובכוחה את כל חיינו העצמיים, את כל משמרת התורה והמצוה, אשר בהם קנתה שפתנו הקדושה את כל כוחה ואת כל ערכה הנצחי בישראל ובעולם.

חזקו ואמצו, אחים חביבים, והמשיכו מפעלים חיים, טבעות רבות ערך להשלשלת הגדולה והקדושה אשר חזו נביאינו בתעודת בנין ארצנו ושיבת שבותנו: "כי אז אהפך אל עמים שפה ברורה לקרא כלם בשם ד' " (צפניה ג, א).

ברכת יישר-כוח²⁰ לצד ביקורת שאינה ממש מרומזת.

כך גם השיב הרב ללישכת מרכז 'המזרחי' בהמבורג, משנשאל ליחסו ל"מלחמת

השפות"²¹:

... בדבר מצבנו ביחש למלחמת השפה... הנני רואה, שאנו צריכים לעמד על הבסיס האיתן של קבלת כל הטוב שישנו בכל פינה וכל תנועה, וקו"ח בתנועה הלאומית שלנו, שבסיסה לעולם הוא קדוש. מפני שתכנו הוא החיים של גוי קדוש. ותחיית השפה, כמו תחיית הארץ, לא תרד אצלנו מכבודה, אע"פ שרבו, לצערנו, המשתמשים בשתייהן שלא-כהוגן. ודוקא בשביל כך מוכרחים אנו עוד יותר להתאמץ לקחת את החלק היותר רשום בתחיות הללו, ההולכות ומתפתחות, ויודעים אנו ברור, כי דבר-ד' הוא אשר פקד את עמו. ומצמיח להם קרן-ישועה קמעא-קמעא.

בודאי בכל עז נצא למחות מחאות חיוביות, נגד אלה המקצצים את שני הענפים הללו, הארץ והשפה, משורש החיים שלהם, ממקור הנצח, משם ד' אלהי ישראל הנקרא על עמו, בתורת-חיים ואמונת-אומן. אבל דוקא ממקור חיי עד נשאב לנו כח בלתי-פוסק להגדיל את פעלנו על הככרים הרחבים אשר לענפים הנכבדים הללו, כארץ וכשפה, ובכל אומץ הננו מוכנים להגן על כבודם ולהרבות השפעתם, ובטוחים אנו בימין ד' רוממה, שנצליח ונעשה חיל.

בהחלט יש כאן ביטוי של תמיכה, עידוד וחיזוק ללוחמים על הארץ ועל השפה, אך לצד זה ישנה דרישה בהירה לחיבורם לתורה ומצוות. כדרכו, הרב רואה טוב וברכה "בכל פינה וכל תנועה, וקל וחומר בתנועה הלאומית", מה שוודאי נכון ביחס ל"תחיית השפה כמו תחיית הארץ". העובדה ש"רבו לצערנו המשתמשים בשתייהן

20 ראו גם אגרות הראיה, ב, איגרת תקסד, עמ' רג, המופנית אל "ההסתדות לשפה ולתרבות העברית" בעיר וינה.

21 אגרות הראיה, שם, איגרת תרעב, עמ' רפא.

שלא כהוגן" אל לה להניא אותנו מתמיכה. להיפך, הדבר מחייב אותנו עוד יותר להתאמץ ולהתחבר למהלכים אלה, כמובן על טהרת הקודש. לא נרתע מהבעת מחאות נגד מקצצי ענפים אלה – ארץ ושפה – משורש חייהם התורני, ולצד זה לא נרתע מהבעת תמיכה נמרצת במפעלים חיוביים אלה.

בסגנון דומה התבטא הרב באיגרת ל"ועד התחכמוני"²², בנותנו את הדעת לשאלות החינוך העומדות בפתח, וראש לכל – שפת ההוראה והלמידה. גם כאן הוא מצדד ב"לוחמים עבודה בגבורה" מחד גיסא ובו-בזמן מבקר קשות את "הארס המסתתר" ב"לאומיות יבשה" מאידך גיסא:

... וע"ד השפה, מובן הדבר שנכון לעמוד לימין הלוחמים עבודה בגבורה, אבל עם זה חלילה להסיח דעת מהארס המסתתר המהרס את יסוד קודש ד' באמונה, ברגש ובמעשה, על החשבון של הלאומיות היבשה ותכסיסיה. בשלהבת קודש הננו חייבים להלחם, בנועם ושל' ובהרגשת כבוד מלא, נגד הרשלנות מעבר מזה, נגד החנופה של ההתבוללות מעבר מזה, ונגד ההפקרות והכפירה מעבר מזה, אפילו כשתהיה עדויה בפאר הלאומיות והשפה וכל מיני תבלין שבעולם. ולעולם צריך הטון שלנו להיות מלא ומבליט את יסוד מגמותנו, ליתן את הערך לחום הרגש הלאומי ועבודתו רק כפי מדת החיים של מנת אור ד' המאיר ומחמם את תחייתנו.

"הפקרות וכפירה", גם כאשר היא "עדויה בפאר הלאומיות והשפה וכל מיני תבלין שבעולם", עדיין נותרת הפקרות וכפירה.

בבידולה של השפה והצגתה כעיקר התחייה, ראה הרב לא רק זיוף חמור אלא גם מעשה הרסני שעלול להוביל "לשנאת ישראל וארץ ישראל". באחת מאגרותיו (אגרות הראיה, א, איגרת קמד, עמ' קפב-קפג) הוא כותב למר יהושע שאכנאוויץ:

... והיד הרמה המחומשת בהפקרות ודרכי הגויים, באין זכר לקדושת ישראל באמת, המחפה את חרסיה בסיגים של לאומיות מזויפת בגרורים של היסתוריה ושל חבת השפה, המלבישה את החיים צורה ישראלית מבחוץ במקום שהפנים כולו הוא אינו יהודי, העומד להיות נהפך למשחית ולמפלצת, ולסוף ג"כ לשנאת ישראל וארץ ישראל, כאשר כבר נוכחנו ע"פ הנסיון – היד הטמאה הזאת תתגבר, אז אין די באר גודל האסון. אבל בד' בטחתי, שלא יתן למוט רגלנו, וכל חרד לדבר ד', וכל חפץ בישועת עמו וארץ קדשו, יעמד על דגלנו, ונתחיל ליסד בציון פינת יקרת, ולהחיות את הישוב החדש, על בסיס טהרת האמונה... והי' ד' עמנו, לקומם הריסות עמנו לדור דורים.

כלומר, אחיזה בלבדית בשפה, יש בה לא רק מימד של התעלמות והזנחת הפן הדתי אלא יש בה גם מימד של דחייה ושלילה זדונית. זו אפוא סכנה גדולה הגלומה באחיזת צד אחד, משל הוא תכלית הכל. לימים, כך גם ציטט הרב מרדכי גימפל בארג אימרה משמו של הרב קוק: "מימינו אש דת למו'. בשעה ששני קניני האומה,

22 אגרות הראיה, שם, איגרת תרנג, עמ' רסח-רסט.

הארץ והשפה, הולכים שלובים יחד עם התורה, אז מימינו 'אש'²³ דת למו'. לא כן אם ח"ו הארץ והשפה פרודים מהדת, אז אש היא עד אבדון תאכל".²⁴ אימרה מצוטטת זו מהווה חיזוק לדחיית פרשנותו של הסופר אלכסנדר זיסקינד רבינוביץ (אז"ר) למעשה שאירע עם הרב קוק.²⁵ מספר חודשים אחר פטירת הרב פירסם הסופר אז"ר רשימה בעתון 'דבר' (ג' בכסלו תרצ"ו) שעניינה דמותו ופועלו של הרב קוק. בין השאר סיפר שם אז"ר את הדברים הבאים:

פעם היה סיום מסכת בבית הספר תחכמוני שבו הייתי נותן שיעור בידיעת השפה העברית. רבנו הגראי"ה השתתף עמנו גם כן בחגיגה זו. אמרתי איזה דברים בשבח השפה העברית שהיתה שפת הלימוד גם בתחכמוני. המורה לגמרא, אעפ"י שהיה בעצמו מורה גמרא בעברית, מצא שאסור לשבח את השפה העברית, בודאי מפני שהיא מצוה שהחזיקו בה משכילים, כלומר אפיקורסים, וכידוע 'חדש אסור מן התורה'. ועוד ביקש ומצא שחז"ל אמרו 'שמע - בכל לשון שאתה שומע', ואין שום יתרון לשפה העברית. אז קם הרב קוק ואמר: יש בתורה שתי מלות שנתחברו למלה אחת והיא "אשדת" (דברים לג, ב), ה-א' וה-ש' הן ראשי תיבות ארץ ושפה והן קודמות לדת. הדברים הללו הממו את המלמד המסכן וכאילו שפך הראי"ה קתון של שופכים על פניו... הרב ש"ב שולמן, ממכריו-מוקיריו של הרב, שלח מיד מכתב לאז"ר והעמידו על פרשנותו השגויה. חלילה חלילה לחשוב שלדידו של הרב ארץ ושפה "קודמות לדת". אדרבה, דגשו של הרב היה ממש הפוך! הרב בא לומר כי שלא כגישת אותו "מורה לגמרא", ארץ ושפה בהחלט מאוד חשובים, אך שלא כתפיסת "הלאומיים", התמיכה מותנית בחיבורם מיקשה אחת, לדת. ניתוק ארץ ושפה מדת, עלול להוות חומר בעירה - "אש" בלא "דת". הרב שולמן תומך פרשנותו לא רק באימרת הרב הנ"ל, שבספר באר מרדכי, אלא גם באירוע נוסף ומקביל אשר קרה במסע הרב לראש פינה:

הנני מתפלא מאד מאד על הזקן הזה שבודאי לא שכח תלמודו, איך לא זכר דברי מרן כפי שאמרם, שהרי דברי רבנו אלה נדפסו בספר באר מרדכי... ואנא עובדא ידענא בנסיעה של רבנו... למושבה ראש פינה... ולפני קריאת התורה קם המורה וילקומיץ והטיף מוסר על מה שלא דיבר הרב בעברית. ואז עלה שוב רבנו ובתוך המשך דבריו ביאר כי רוב הציבור שהיה נוכח אז שם לא היתה השפה העברית שגורה בפיהם, ואולם על וילקומיץ וסייעתו וכל המתימרים בשפה העברית לדעת כי... דוקא אנחנו אשר הננו דבוקים בקודש הקדשים של תורתנו הקדושה אנו מחבבים ומקדשים את הלשון...

23 "אש": ארץ - שפה.

24 הרב מרדכי גימפל בארג, באר מרדכי, תרפ"ו, מאמר 'עם ולאום', עמ' 51: "ממרן שר התורה ראי"ה קוק שליט"א". יצוין שהספר זכה ל'הסכמת' הרב קוק, מה שמחזק שבעתיים את גירסתו.

25 הענין כולו פורסם בבטאון 'מאור', אלול תשמ"ד, עמ' 99-100, וראו 'צרופות' ב' אשר במאמרי 'בין תחייה לחידוש' הנ"ל, עמ' 380-382.

אז"ר אומנם השיב על הדברים ולא קיבל את פרשנות הרב שולמן, ואולם מכלול כל האמור כאן מלמד שללא ספק פרשנות הרב שולמן היא הנכונה וזו עמדת הרב לאמיתה.

היישום החינוכי: "הם מתרגמים את ההתבוללות עברית"

באחת מאגרותיו החינוכיות, "ע"ד התחכמוני"²⁶, אכן ביטא הרב אכזבה מאותם שרואים "כל עילוי וכל שגב רק במה שהוא גויי ובלבד שיהיה מתורגם עברית. שכמובן גם קפידת הלשון עצמה כשהתוכן נתרוקן יש בו משום חיקוי של גויים גדולים וקטנים, ונשמת ישראל... הולך ומתטשטש". במהלך כזה ראה הרב סוג מסוים של התבוללות, סוג רדוד, כזה שאפילו לשם 'התבוללות' אינו ראוי:

... הלאומיים שלנו, כל זמן שלא יבואו להבין שלאומיות ישראל צריכה להיות דוקא כפי טבעה ומקורה שהיא קדושה לד', הם מתרגמים את ההתבוללות עברית, ותרגום זה עושה את ההתבוללות עצמה למין בריה משונה, שאפילו להתבוללות אינה ראויה... יש רשות, ואולי גם מצוה וחובה, לתרגולת השפה בדבור החי, ולא היתה יוצאת ע"ז שום קטיגוריא מגדולי גאוני וצדיקי הדור שחיו, כשתשתחרר מתערובות ההרס. אבל כל אלה הם ראויים להתקבל דוקא כשיש העיקר, כשיש שמירה ועשיה, מקרא משנה ותלמוד... ואז יוסר התבלול, בלבול הלשונות של דור ההפלגה שבקרבנו יקטן ויחלש. עד מהרה נוכל להבין את השפה הטהורה, הטבעית, והפנימית, שבה גדולי ישראל, גדולי התורה, באמת מבטאים את הגיוני לבנם... אין דורש ואין מבקש, מכשולון כח, לטהר את הרוח במובן חיובי, לדבר מילה עברית בצורה עברית פנימית, באותה הצורה שהיא צריכה לצאת מציון מהר קודש אלהינו...

אדר היקר, עמ' נט-ס

ברי כי אין ולא היה רחוק משאיפותיו החינוכיות של הרב יותר מחיצוניות של עברית שאינה מכילה בקרבה תוכן יהודי-עברי מקורי.²⁷ לא לו, ולדידו גם לא ל"גדולי גאוני וצדיקי הדור", היתה בעבר ויש עתה התנגדות לשפה החיה, המתחדשת

26 אגרות הראיה, שם, איגרת תקלד.

27 השוו רמב"ם, פרוש המשנה אבות פ"א מט"ז: "ודע כי השירים המחוברים באיזו שפה שתהיה אינם נבחנים אלא לפי ענייניהם... והוצרכתי לבאר את זה ואע"פ שהוא פשוט מפני שראיתי גדולים וחסידיים מאומתנו אם נזדמנו במסיבת משתה או חתונה או זולתה ורצה אדם לשיר בשפה הערבית, ואפילו היה ענין אותו השיר בשבח האומץ או הרצינות שזה מן הרצוי, או בשבח היין, ממחין על כך בכל אופן של מחאה ואינם מתירים לשומעו, ואם זימר המזמר איזה פיוט מן הפיוטים העבריים אין ממחין בכך ואין הדבר קשה בעיניהם על אף שהדברים האמורים יש בהם מן המוזר עליו ומן המרוחק. וזו סכלות מוחלטת, לפי שאין הדיבור אסור ומותר ורצוי ומרוחק ומצוה לאומרו מחמת השפה שהוא נאמר בה, אלא מחמת עניינו. שאם היה ענין אותו השיר דבר נעלה חובה לאומרו באיזו שפה שיהיה, ואם היה עניינו מגרעת חובה לחדול ממנו באיזו שפה שיהיה".

והמתפתחת, ובלבד "שתשתחרר מתערובות ההרס". חיבור וזיקה אימננטיים ל"מקרא, משנה, תלמוד" יעשו את כל ההבדל; נדרשת עברית 'חיצונית' המחוברת ל"עברית פנימית".

הרב שב ונזקק לפולמוס מלחמת השפות במהלך 'מסע המושבות' (חורף תרע"ד).²⁸ לשאלת מורי העיר צפת, הרב הבהיר את מורכבות יחסו לנושא. מחד גיסא – כל זמן שהדוגלים בשם השפה העברית לא ישימו לב לתחית כל קדש בישראל, לדגול בשם ד' אלקי ישראל ותורתו, שהיא כל יסוד חיינו הלאומיים כמו הפרטיים, אין תקוה שהשפה לבדה, הערומה מכל תוכן חיי קודש מקוריים, תבסס את חיינו הלאומיים בארץ אבות. מאידך גיסא, בכל שנוגע לדרישת הנהלת הטכניון שבחיפה להוראה בשפה הגרמנית, דעתו חדה:

אבל... הננו מביעים את התנגדותנו להשלטתה של שפה זרה בתור השפה היסודית בפוליטניקום. והננו מאחלים שהשפה הגרמנית לא תהיה נחשבת לשפה היסודית, כי אם שפתנו הלאומית הקדושה, השפה העברית.

באחת מאיגרותיו²⁹ הרב אומר מפורשות, ללא כחל וסרק, שהוא מוכן לוותר על 'מאמץ' רכישת השפה העברית, למיצער ביחס לשלב גידולם של "יחידים עילויים". העובדה שלעת עתה – בשעתו – העברית עדיין "לא נצח לגמרי את הבית ואת השוק ועדיין אינו שפת-אם ממש", עלולה להכביד על לימוד תורני מעמיק. נכון שהנסיון מורה כי "אם אך המלמד הוא מי ששפתו שגורה יפה בפיו" הוא כן מסוגל ללמד אפילו סוגיות קשות ועמוקות בשפה העברית, ועם זאת "איזה קצת מועקה עדיין מוצא כל ילד וכל גדול בדיבורו העברי". לכן, גם אם "בעד הרוב, הבינוניים" נעדיף את ההוראה בעברית ואת רכישת השפה, גם אם הדבר בא מעט על חשבון האיכות הלימודית, ברם אל לנו לעשות זאת ביחס לאותם "יחידים עילויים". נכון לוותר על העברית ולקבוע שהללו ילמדו, לעת עתה, בשפה הנוחה להם – יידיש – "וכל ידיעותיו הנחוצות לו ביותר ירכוש לו ע"י תלמודו כשיהיה מסודר יפה, בתנ"ך, במשנה, בגמרא, במדרשים ובספרים טובים וקדושים שכל ת"ח מצוין מצוי אצלם. הם ירחיבו את דעתו...". 'וויתור' זה על השפה העברית, לאותם "יחידים עילויים" נחוץ, משום ש"האחוז העליון הזה, לפי מידת כמותו... הוא הגורם העיקרי ביחס לשמירת הצביון העתיק בסדרי החינוך".

הסיפורת³⁰ אכן מציינת אירוע בו הרב עצמו מימש גישה זו המתעדפת יחידי סגולה, אם כי בהיפוך יוצרות. הרב נהג ללמד שיעור יומי במשנה ל'בעלי בתים' שהיו

28 חוברת 'אלה מסעי', פרנקפורט ענ"מ תרע"ו, עמ' 49; 'האיש על החומה', עמ' 274-273.

29 אגרות הראיה, שם, איגרת תרמד.

30 חיים ליפשיץ, שם, עמ' סו, קעב-קעג.

באים בבוקר לבית מדרשו, ומטבע הדברים, לפי דרכם של רוב הבריות³¹ – כאמור לעיל – השיעור ניתן בידיש.³² מבחינתו של הרב היה בזה 'זויתור', שכן הוא עצמו לא רק החשיב את העברית אלא אהב לדבר עברית ונהנה לדבר עברית,³³ ואולם ההכרח – הבנת השומעים את התוכן – לא יגונה. הרב דוד כהן ['הנזיר'], שהיה כרוך בכל מאודו אחר הרב, נהג תחילה להיכנס לשיעור, ואולם כעבור זמן, מאחר ש"לא יכול היה לעמוד בשמיעת הסברים באידיש, שהיתה קשה למשמע אזניו" שכן היה מקפיד על לימוד דוקא בלשון הקודש, לכן חדל מכניסה לשיעור. הרב התעניין בסיבת היעדרו ומשנודע לו הטעם, הצדיקו והסביר שכך נאה ל'גדולים' יחידי סגולה. לא ארכו הימים והרב עבר ללמד את השיעור בעברית, בהסבירו לקהל השומעים: "רבותי, תשעים ותשעה אומרים ללמוד בידיש ואחד, האחד יחיד ומיוחד אומר ללמוד בלשון הקודש – לזה שומעין שאמר כהלכה".³⁴ אמור מעתה, הרב עצמו לא קידש את השפה על חשבון התוכן. הוא לא נמנע מללמד שיעורו בידיש, שפה שהייתה יותר נוחה למרבית השומעים, אם כי משעה ש"יחיד סגולה" הקפיד על לשון הקודש, הרב אימץ דרכו.

למעשה זו הייתה דרכו עוד בחו"ל, קודם עלייתו ארצה. כך מספר בנו, הרב צבי יהודה בקונטרס 'לשלשה באלול':³⁵

כשבאו עסקנים וחפצו ליסד חדר מתוקן ללמוד עברית, עם מורים יתרי שפה וחסרי תורה, עיכב את זה באומרו: מוטב שהמורה לא יהיה מדקדק במבטאו בקראו עם התלמיד את הפסוק שבתורה "ולא תשחית את פאת זקנך" אבל התלמיד יראה שהמורה מקיים במעשה את הפסוק הזה, מאשר המורה יהא מדקדק במבטאו באותו פסוק והתלמיד יראה שאין המורה מקיים אותו במעשה.

השפה והלאום: "לא נתגלתה אז כלל סגולה לאומית חזקה... בהשפה העברית"
תפישתו של הרב את מעמד השפה מתחדדת יפה על רקע מחלוקתו עם אליעזר

31 כולל גם אשתו, איתה הוא מתכתב בידיש, ראו לדוגמא אגרות הראיה, ג, איגרת תת, עמ' פ.
32 כנראה מאותה סיבה, גם שיחותיו הידועות ב'סעודה שלישית' נישאו דרך כלל בידיש, להקל על השומעים. יוצאת מן הכלל היתה שיחתו האחרונה, שנאמרה בעברית, ותשובתו למפצירים שגם אותה יאמר בידיש השיב: "מי שמבין הרי טוב, ומי שאינו מבין אינו צריך להבין" – ראו חיים ליפשיץ, שם, עמ' רצו. וראו לשלשה באלול, שם, עמ' סו: "... במסבות קהל אחרות – בשפה המדוברת ורגילה להם".

33 ראו אגרות הראיה, שם, איגרת תתטז, עמ' צו – 'תקופת לונדון': "אמש הוכרתי לדרוש באחד ממוסדי הת"ת פה, ואחרי ההרצאה הז'רגונית של הדרשה, הוכרתי ע"י בקשה פומבית של ראש המורים שם לדבר ג"כ עברית, וזה לי הפעם הראשונה בגלות, והיה לי למשיב נפש".

34 על-פי סגנון המשנה פאה פ"ד ה"א.

35 לשלשה באלול, שם, יט, עמ' לח.

בן יהודה, מחדש השפה העברית.³⁶ בחיבורו 'עד אימתי דיברו עברית?' (ניו יורק, תרע"ט),³⁷ טען בן יהודה לקיומה של זיקה מהותית בין הלאום ובין השפה. כבר תיכון לכל אורך חיבורו מבליט בן יהודה את הפן הלאומי-מדיני הכרוך בעניינה של שפה והדגשה זו שזורה בחיבורו כחוט השני. כך (בפרק ב) עורך בן יהודה חלוקה בין הנשואים בבבל אחר חורבן בית ראשון ובין העולים מבבל עם עזרא הסופר: הנשואים, הגלותיים, ארמיים בלשונם; לעומתם, העולים ארצה, חובבי ציון מדגישי הפן הלאומי, עבריים בלשונם. כך (בפרק ג) הוא מציין את הסכנה הלאומית-מדינית אשר נבעה מדיבורם הארמי של הנשים הנכריות, אותה תקופה. ושוב כך (בפרק י), ביחס לתקופת החשמונאים "שעשתה את הציבור היהודי לאומה יהודית, חיזקה גם את הלשון של האומה במידה מרובה", ועוד.

בן יהודה ביקש את התייחסות הרב קוק לחיבורו, הרב נענה והקדיש לכך איגרת לא קצרה (אגרות הראיה, ד, איגרת א'פח, עמ' צד-צה). האיגרת עוסקת בפרטים שונים אשר חלקם אינם מענייננו כאן,³⁸ ומכל מקום לענייננו הרב מסייג את גישת בן יהודה:

... בקצרה אעיר, שלפי דעתי אי-אפשר לומר שנתקבלה באומה השפה בתור גורם לאומי מוסרי, כי-אם אחרי שכבר חדלו עמים אחרים לדבר עברית, אבל בימי הנביאים הראשונים והאחרונים וגם בראשית ימי הבית השני, והמשך תקופתם של אנשי כנה"ג, עוד דברו עמים אחרים, קרובי מקום וקרובי גזע, עברית, ולא נתגלתה עדיין בשפה הסגולה הלאומית - כמו שאינה מתגלה בדת שכוללת עמים שונים - רק מאותו הזמן שנשארה השפה סגולה מיוחדת לישראל, נתגלתה בה תכונתה הלאומית. ואין רחוק לחשוב שאפילו לאומי מעשי כנחמיה, הקפיד יותר על אי-האחדות של השפה, שהיא מונעת את האומה להעשות חטיבה אחת ממה שהקפיד על הדייקנות של העברית בעצמה, וזהו תוכן הפסוק של "וכלשון עם ועם" כפשוטו, בלא סירוסין,³⁹ ביחוד הארמית שיש לה זכויות מצד קרבתה לעברית. ומצד קרבת הגזע של הגרות הכשדי אשר לאבות, שזהו הרמז של רבי חנינא (פסחים פז, ב) "מפני שקרוב לשונן ללשון תורה". והמשל של רבי יוחנן⁴⁰ ששיגרן לבית אמון, שלא נתגלתה אז כלל סגולה לאומית חזקה שתוכל לעמוד בפני הארמית, בהשפה העברית.

... כל המחקר על-דבר מעמד הלשון בימי הבית-השני אינו יכול להתברר על

36 ראו לעיל הערה 10.

37 כמהדורה שניה, ובהרחבת-מה, שבו ונדפסו הדברים בחלקו הראשון של מילונו הגדול של בן יהודה - חלק המבוא, עמ' 254-83.

38 ראה במאמרי הנ"ל, עמ' 359-350.

39 לעומת מה שטען בן יהודה בחיבורו, עמ' 110 הערה 2: "כבר אמרו החדשים כי זה פסוק מסורס...".

40 פסחים (שם) פז ע"ב: "ששיגרן לבית אמון - משל לאדם שכעס על אשתו, להיכן משלחה, לבית אמה".

צד אחד שהמקורות מראים ששמשו שני הלשונות העברית והארמית. ומנהג זה נמשך אצל הדורות המאוחרים ג"כ, עד שבענין אחד היו מדברים לפעמים עברית ולפעמים ארמית. וכשהיה הדבור ההמוני יותר ארמי, היו [חסים] סבה להדיבור העברי כשהיה בא בשיחה חלונית, כשבת מא, א הביאו לי נתר הביאו לי מסרק פתחו פומייכו ואפיקו הבלא ונתן שם סבה על הדבור העברי, דקא משמע לן דדברים של חול מותר לאומרם בלשון קודש בבית-המרחץ, ושם דף יב, ב: "זימנין אמר: המקום יפקדך לשלום, וזימנין אמר רחמנא ידכרינך לשלם, ונתן סבה. ושמואל הקטן בשעת מיתתו דבר ארמית (סנהדרין יא, א).⁴¹

... על כל פנים ברור הדבר ששתי השפות היו שולטות באומה מימי הגולה בבבל והמלומדים היו משתמשים בשתייהן, ואיזה חבה לאומית היתה גם-כן להארמית, רק כאשר נשארה העברית מיוחדת לישראל, התרוממה למעלתה הלאומית המיוחדת לה, שבאמת היא קבועה בסגולתה. וכן הדין נותן שהדבר המיוחד את האומה מיתר האומות כולן ראוי לו להיות סופג בתוכו תוכן לאומי חזק. ועתה נשארה לנו, בתור תוכן מיוחד, רק הדת-בהגיונותיה ובמעשייה והשפה, שבהתאחדם עם ההתייחדות בארץ יסמנו לנו את כל הצביון הלאומי במילואו, אשר גם כל הרכוש האנושי שלנו יסתגנן על ידיהם אצלינו בסגנון הטבעי הבריא הראוי לנו בתור עם השב לעצמות תחייתו,

מכאן שלדידו של הרב, זיקת השפה לאומה אינה מהותית אלא מישנית, וכתהליך הסטורי לא זו בלבד שהזיקה נוצרה בשלב מאוחר למדי, היא גם מלאכותית. עיקר הדגש הושם על אחידות השפה, לאו דוקא על דיוקה-דקדוקה. זאת ועוד, שנים רבות שימשו שתי לשונות זו לצד זו - עברית לצד ארמית, לעתים אפילו במשולב. עולה על כולנה קביעתו כי "איזו חיבה לאומית היתה גם כן להארמית", ורק משעה שהעברית לבדה יוחדה לישראל, אז, ורק אז, "התרוממה למעלתה הלאומית המיוחדת לה".

לעומת זאת, שלא כשפה שזיקתה למימד הלאומי אינה מהותית, הרי "רק הדת-בהגיונותיה ובמעשייה והשפה" בצירוף העם והארץ הם ש"יסמנו לנו את כל הצביון הלאומי במילואו... בתור עם השב לעצמות תחייתו". היינו תרוכבת זו כולה - הדת, על היבטיה ההגותיים והמצוותיים, ואיתה שפה, עם וארץ - היא, ורק היא, יוצרת את הצביון הלאומי. בשום פנים ואופן לא "שפה" לבדה.

בהקשר זה צריך לזכור שבן יהודה היה קנאי לדבר אחד: שפה. לא דת אף לא ארץ. כנגד הדת לחם, בהצעת אוגנדה צידד, ובלבד שבני הלאום ידברו עברית. כנגד זה, התחיה אותה ראה הראי"ה בעיני רוחו, מושתתת על מסר רב אנפין: תחיית הדת, תחיית הלאום, תחיית המולדת, תחיית החברה, וללא ספק גם תחיית השפה. זאת ועוד, אין לכחד כי לדידו של הרב, לא רק השפה אלא אפילו הלאומיות

41 "אף הוא אמר בשעת מיתתו: שמעון וישמעאל לחרבא וחרברוהי לקטלא, ושאר עמא לביזא ועקן סגיין עתידן למיתי על עלמא". אגב, יושם-אל-לב כי בשונה מההפניות הקודמות אשר לוו בציטוט מפורש, כאן הסתפק הרב בהפנייה ללא ציטוט, שמא מחמת הפורענות הקשה שבתוכן הדברים.

הישראלית אינה התכלית האחרונה. מכאן שגם אם כן קיים מימשק בין שפה ללאום, גם זה אינו אלא אמצעי ושלב ביניים. במהלך פרשנותו של הרב⁴² לאחת מאגדות התלמוד (שבת יב ע"א) ממנה עולה, לכאורה, מידתיות בהחשבת לשון הקודש – "שאני חולה דשכינה עמו" ולכן אין מניעה להתפלל עליו גם בארמית – מבאר הרב את מקומן המישני של השפה והלאומיות יחסית לתוכן התורני שהוא הוא העיקר. יתרה מזאת, הרב סבור כי כדי להבליט מסר זה, נכון וטוב שלעתים יהיה מעט ריחוק יזום משפת הלאום:

... לשון הקודש אם שיש בעצמותה מעלה וקדושה, מ"מ עיקר הקדושה המתגלה היא תלו' בתוכן הענין, שהרי דברים של חול מותר לאומרם בלשון הקודש גם במקום שדברי תורה אסורים שם, אלא שיש חיבה גלויה ללשון הקודש בישראל מפני שהיא שפתנו הלאומית... שאין קפידא אם יאמר בשפה הלאומית את הגיוני לבבו או בשפה הארמית אע"פ שאיננה השפה הלאומית, כי אין הלאומיות העיקר האחרון. ולפעמים טוב להיות סר מעט מעל הדברים שמבליטים ענין לאומי, כדי להורות שעם ד' אלה, תכליתם היא יותר רחבה מכל תכונה לאומית, ואינם דומים לעמים אחרים שאין להם אלא לאומיותם... לא יוכל האדם להגיע עד רום המעלה של התכלית הכללית כ"א ע"י המדרגה של האהבה הלאומית שהיא הכנה לה... הרגשות של החיבה הלאומית שמתגלה ע"י התגלות השפה והסגנון הלאומי, הם מרוממים את האדם מעל לחפציו הפרטיים אל הדברים הכלליים של האומה. ומזה יבא הוא וכלל האומה אל החשק של התכלית היותר רמה ונשאה, כשיבוא הזמן המאושר ע"פ חפץ ד'... כשהאדם הוא נמצא כבר במצב רם כזה של עבודת ד' הוא אינו צריך להגנה הלאומית... וכדי לתת אות שלא על הלאומיות לבדה יחיה האיש הישראלי, כי אם לא תתרומם לתכליתה הכללית, שהיא תכלית רצון השי"ת בשמירת כל התורה כולה שתביא להמשיך מלכותו ית' בעולם, הלא היא ג"כ מכלל אהבת עצמו תחשב, כי מה לי אהבת עצמו הנמצאת אצל יחיד או אצל אומה בכללה, כ"א גם אהבת האומה צריך שתהי' מיוסדת ע"פ דרך ד', ומי שלוקח את הלאומיות לבדה גם לאומיות אין לו, כ"א אהבת עצמו גסה בלבוש לאומיות, ע"כ לפעמים צריך לגלות את המאור הגנוז באוצר התכלית האחרונה שהיא עולה עוד על מושגי הלאומיות. וכשאדם עסוק ברושם דעה זו הנעלה איננו מקפיד על הלשון כ"א על התכן, שיהיו דברי חפץ מלאים זיו אור תורה ויראת ד', ואינו צריך לסיועם של מלאכי השרת כ"א לפני ד' ישפך שיחו, שמע, בכל לשון שאתה שומע.

ביטוי הגותי מובהק לתפישתו הרואה הכרח בזיקת שפה-תורה והעמדת תשתית השקפתית למכלול יחסו לסוגייה, נתן הרב ב'אורות' (אורות ישראל, ז, יב, עמ' קסד).

הרב מנמק שם את היות "הלשון העברית" – "השפה הקדושה":

כל לשון נובע מהשקפה מיוחדת על המציאות. השקפה של קודש על המציאות כולה היא ההשקפה הישראלית, וזאת ההשקפה המיוחדת חוללה את הלשון העברית, שהיא באמת השפה הקדושה. הריחוק מההשקפה הקדושה נוטל את

42 עין איה, שבת – א', עמ' 31-32.

זיו השפה, ואף-על-פי שיטיפו הטפות רבות לחבב אותה, מפני כמה טעמים, שנראים הגונים, מכל-מקום בתוך המגמה של החיים, הפונים אחור למגמת ההשקפה המלאה קודש, מסתתרת שם שנאה לרוח השפה, המלא את כל מהותה. על-כן השפה תהיה ברורה רק באותה המידה שיקרא בעולם בשם ד'. הטעמים הפרטיים על קדושת השפה מתקבלים הם, אבל כולם אינם כי-אם צרופים אל הכלל, שהוא תכונת השקפת עולמה בכללה.

הרב מבהיר אם כן כי לא ניתן לנתק את השפה מ"רוח השפה". בשל כך, מי שאינו מודע להשקפה הקדושה – לתורה, כמה שיטיף לחיבוב השפה, בהנמקות ובטעמים אלה ואחרים, עדיין הוא מנותק מ"רוחה" של השפה. לא זו בלבד שהוא מנותק, בעומק הענין מצויה אצלו אפילו "שנאה לרוח השפה". ומאחר ו"רוח השפה מלא את כל מהותה, על כן השפה תהיה ברורה רק באותה המידה שיקרא בעולם בשם ד'". גם אם זמנית ניתן לקבל, להטמיע ולהפיץ, את "חיצוניותה" של השפה, אך צריך לדעת שכל זה טפל, כל עוד לא מעמידים את השפה על "תכונת השקפת עולמה".⁴³

סיכום

אמור מעתה: שגויה ההנחה הסטריאוטיפית המייחסת לרב קוק תמיכה חד משמעית וחד מימדית בשפה העברית המתחדשת. משנת הרב הרבה יותר מורכבת. מחד גיסא אין ספק שהרב ראה ברכה גדולה בתחיית השפה, עודד וחיזק את הפועלים למענה וביקר נחרצות אותם שציידו בשפה זרה זו או אחרת. מאידך גיסא אין גם ספק שהרב ראה סכנה גדולה בהעמדת חזות התחיה כולה על השפה. תחית השפה, בכל חשיבותה, צריכה לתפוס מקום כחלק מחזון התחיה כולו. השפה צריכה להתחבר לתורה ולמצוות. בשל כך, לעתים מוכן הרב 'לוותר' על העברית ובלבד שיישמרו ערכים החשובים עוד יותר, כתלמוד תורה. התוכן הרבה יותר חשוב מהצורה ואם

43 ראו גם לשלשה באלול, שם, עמ' סו: "לאנשי הלשון, שתבעו ממנו מה שהוא מדבר חלק מדבוריו שלא בלה"ק, באר שדוקא השפעת ההדרכה הרוחנית של עז תורה ואמונת קדושת ישראל במלואה, היא הנותנת את יסוד הקביעות הבטוחה גם לתחית השפה, כמו גם לכל תחית האומה והארץ באמת, יותר מאשר ההתאמצויות המלאכותיות החיצוניות המיוחדות לכך". זאת ועוד, דומה שגישה זו באה לידי ביטוי גם בהכרעתו בנוגע להברת התפילה. בשונה מהרב עזיאל אשר לא ראה מניעה הלכתית במעבר מהברה אשכנזית להברה הספרדית הרווחת, הרי הרב קוק שלל מהלך כזה נחרצות והכריע: "אל תטוש תורת אמך" – שימור ההברה. ראו לענין זה הרב רצון ערוסי, 'חכמי דורנו על הבדלי המבטאים בשפת הקודש', ב.ד.ד. 7 (תשנ"ח), עמ' 31-5; נריה גוטל, חדשים גם ישנים, ירושלים תשס"ה, עמ' 20-17; לובה רחל חרל"פ, 'הפולמוס בין הרב קוק והרב עוזיאל בעניין המבטא העברי', ישועות יעקב: אסופת מאמרים לכבודו של ד"ר יעקב הדני, מאמו ראובן וקיל דוד טוביה (עורכים), ירושלים תש"ע, עמ' 189-179. אמור מעתה, גם בסוגייה זו לא נצמד הרב קוק לנאראטיב הציוני הקלאסי וחרג מהתיג שהיה לכאורה "צפוי" ממנו.

הברירה היא בין תורה לבין שפה, ברור שתורה קודמת. עם זאת, ככל שניתן, נכון לשלב ולאחד תורה ושפה כאחד. הרב מצהיר כי הוא מאמין ויודע שהדבר יכול להיעשות, גם אם קימעא קימעא.

לא ניתן לחתום את הדברים בלא שניתן דעתנו להשוואה מתבקשת, בין גישתו הסגנונית של הרב לענין ה'שפה' ובין גישתו הסגנונית לענין ה'ארץ'. מכנה משותף לשתייהן – הארץ והשפה – שהרב צידד בהם ותמך בפועלים למענן אך גם הסתייג מהרואים בהן חזות התחיה כולה. והנה, למרות מכנה משותף מהותי זה שביניהן, יחסו הסגנוני של הרב אליהן מכיל פער גדול האומר דרשני. לעיל הוכח בבירור כי לצד תמיכתו של הרב בחיזוק מעמד העברית, עידודו את הלוחמים על העברית ואף הטמעתו האישית את הלימוד בעברית בישיבתו ובמפעלים חינוכיים שהיו תחת חסותו, לצד זה הוא גם חוזר ושונה את הסתייגותו מאותם שרואים בשפה חזות הכל. הוא מבהיר שוב ושוב עד כמה מהלך כזה אינו רק שגוי אלא גם הרסני וקורא פעם ועוד פעם ועוד פעם לראות את השפה כחלק ממכלול התחיה, בהצבתה על אדני תורה ומצוות. לא כן בענין הארץ. למרות שללא ספק גם את יישוב הארץ הרב ראה כחלק ממכלול התחיה ובשום אופן לא חזות הכל וענין לעצמו, למרות זאת הוא אינו רואה לנכון לחזור ולשנות מסר זה שוב ושוב; הלוא דבר הוא!

דומה כי פשר הדבר נעוץ בעובדה שעיסוקו של הרב בענין ה'ארץ' לווה תדיר בהכרעות הלכתיות, בהנחיות הלכתיות, בהתמודדויות הלכתיות: תרומות ומעשרות, שביעית, ערלה, כלאים, שבת וכו'. אף לא אחד מבני הישוב הישן ומבני הישוב החדש יכול היה לחמוק מידיעה ברורה עד כמה ה'ארץ', במשנתו של הרב, כרוכה בזיקה הדוקה לתורה ולמצוותיה ועד כמה בעיניו, הארץ כשלעצמה אינה חזות הכל. לא היה הרב צריך להכביר אפוא במילים – הדבר פשוט וברור לכל. לא כן ה'שפה', נושא שאינו כרוך בהלכות, בהנחיות, בנוהגים – כאן עלול היה מאן דהו לטעות ולסבור שהרב מצדד בה חד-משמעית וללא סייג. למשל, שהרב יתמוך תמיד בהוראה ובלמידה בעברית וכך יונחו לנהוג כל המוסדות שתחת חסותו; ולא היא, כפי שתואר לעיל. חייב היה אם כן הרב לעקור אותה תפיסה סטריאוטיפית שגויה, אולי אף מגמתית, מן השורש, ולכך חזר ושנה שוב ושוב את מורכבות המסר: תמיכה – בהחלט כן, אך מסוייגת.